

Qədim istehkam və inanc yeri

Zöhrə Fərəcova

Beşbarmaq dağı Bakıdan 95 kilometrlik məsafədə yerləşir. Haqqında çox fərziyyələr var. Adının etimologiyası barədə də fərqli hekayələr deyilib, ehtimallar irəli sürülüb. Qayaya Beşbarmaq adının onun şərq və qərb tərəfdən baxarkən insan əlinin barmaqlarına oxşadığı üçün verildiyi deyilir.

Belə bir fikir də mövcuddur ki, buranın adı, əslində, Baş Bərmək olub və bu dağlarda yaşamış Bərməki tayfasının adı ilə bağlı yaranıb. Zaman keçdikcə dəyişikliklərə uğrayaraq Beşbarmaq kimi dillərə düşüb. Yazılı mənbələrdə də bir sıra məlumatlar qalır. Belə ki, Məsudinin "Qızıl yuyulan yer və cəvahirat mədənləri" əsərində "Bərməki" adı ilə tanınan daş səddən bəhs olunub. Abbasqulu ağa Bakıxanov "Gülüstani-İrəm" əsərində Quba nahiyəsinin cənubunda yerləşən Bərməki mahalı barədə məlumat verib.

Beşbarmaq dağı xalq arasında "Xızır baba", "Xızır zində" piri kimi də tanınır. Deyilənə görə, qeyri-adi görünüşə malik olması nəticəsində ətraf ərazilərdə yaşayanlar buranı ibadət yerinə, pira çeviriblər.

Dağ tektonik hərəkətlərin təsirindən karbonat tərkibli süxurların sıxılması nəticəsində əmələ gəlmiş ilk versiyalardan biridir. Beşbarmaq dağı ölkəmizin nadir təbiət abidələrindəndir. Ətrafında dövlət mühafizəsinə götürülmüş bir sıra tarix və mədəniyyət abidələri (Son Tunc - İlk Dəmir dövrünə aid yaşayış yeri, Xızırzində piri, İlk Orta əsrlərə aid qala qalıqları, XV-XVII əsrlərə aid karvansara qalıqları) yerləşir.

Beşbarmaq abidələrində elmi araşdırmalara ötən yüzillikdə başlanılıb. Tərkibinə yerli və xarici alimlərin daxil olduğu ekspedisiya ilk dəfə 1925-ci ildə abidə haqqında geniş məlumatlar toplayıb. Eyni zamanda qala və divarlarının bəzi hissələrinin maraqlı və dəqiq təsvirini veriblər. 1962-ci ildə Beşbarmaq müdafiə tikilişində, Gilgilçay səddində və Çıraqqalada tədqiqat işləri aparan A.Abdullayev hər bir abidə barədə yeni məlumatlar verib. 1980-1985-ci illərdə Tarix İnstitutu tərəfindən yaradılmış Gilgilçay arxeoloji dəstəsi Beşbarmaq abidələrində arxeoloji kəşfiyyat işləri həyata keçirib. Və belə bir elmi təsvir veriblər: "Beşbarmaq səddi əsasən 5 tikinti kompleksindən ibarətdir. Buradakı paralel divarlardan ibarət müdafiə səddinin şimal hissəsindəki divar qalığı Beşbarmaq dağının ətəyindən başlayaraq dənizin sahilində davam edir. Səddin divarı əsasən 42x42x14 santimetr, 42x42x12 santimetr ölçüdə çiy kərpicdən tikilib".

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 8 iyun tarixli müvafiq sərəncamı ilə "Beşbarmaq dağı" Dövlət Tarix-Mədəniyyət və Təbiət Qoruğunun yaradılması abidənin hərtərəfli və kompleks tədqiqat üçün yeni imkanlar açıb. 2021-ci il iyulun 1-də Nazirlər Kabineti tərəfindən qorugun əsasnaməsi təsdiq olunub.

İlk Orta əsrlərə aid Beşbarmaq paralel müdafiə səddi "Xəzər sahili mühafizə konstruksiyaları" daxilində 2001-ci il oktyabrın 24-də UNESCO-nun Təcili Qorunmaya Ehtiyacı olan Maddi-Mədəni İrsin İlk Siyahısına daxil edilib. Belə ki, bura müqəddəs bir məkan kimi əhəmiyyətindən başqa, əslində, Son Tunc - İlk Dəmir dövrünə aid yaşayış yeri, İlk Orta əsrlərə aid qala qalıqları, XV-XVII əsrlərə aid karvansara qalıqları ilə olduqca əhəmiyyətlidir.

Qoruq ərazisindəki abidələrin tədqiq olunması üçün AMEA-nın bir sıra institutları ilə əməkdaşlıq çərçivəsində elmi-tədqiqat və arxeoloji qazıntı işləri həyata keçirilib. "Beşbarmaq" arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən qoruq ərazisində ilk dəfə aparılmış elmi tədqiqatların əsas məqsədi tarixi Beşbarmaq qalasının, onun yaxınlığında yerləşən tarixi qəbiristanlığın, Orta əsrlərə aid karvansaranın, Sasani dövrünə aid müdafiə səddinin və digər tikililərin memarlıq xüsusiyyətlərini, dövrünü müəyyənləşdirmək, bölgənin gələcəkdə mədəni turizm perspektivləri üçün abidələri tədqiq etmək olub.

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Arxeoloji irsin tarixi və nəzəriyyəsi şöbəsinin elmi işçisi, "Beşbarmaq" arxeoloji ekspedisiyasının rəisi Sevinc Hüseynova ilkin olaraq Xəzər dənizinin Beşbarmaq dağına doğru olan sahilboyu əraziləri, Qalaşığı kəndi ərazisi, Beşbarmaq piri bilavasitə yerləşdiyi yüksəklik və ona yaxın yüksəkliklər arxeoloji ekspedisiya tərəfindən kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlara cəlb edildiyini nəzərə çatdırıb.

Beşbarmaq qala tikililərinin və mənbələrdə adı çəkilən 4 qala bürcündən ikisinin yeri ilkin tədqiqatlar nəticəsində tapılaraq müəyyənləşdirilib. Narınqalanın daxilindəki tikililərin ikisi açılaraq yeri və təyinatı barədə bir sıra elmi nəticələrə nail olunub.

Aparılan araşdırmalar zamanı Orta əsrlərə aid mənbələrdə təsvir edilən 4 qala bürcündən biri və bürcə bitişik qala divarının bir hissəsi qazılaraq tədqiq edilib. 8 metr diametrində olan iri daşlardan qurulmuş Narınqala bürcü və qala divarlarının qalıqları burada qala şəhərin mövcudluğundan xəbər verir.

Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilib ki, qalanın cənub-şərqində dağılmış tikililərin qalıqları XIX-XX əsrin əvvəllərinə aid yaşayış evlərinin dağıntılarıdır. Yaşayış evlərinin divarlarında sənduqələrdən tikinti materialı kimi geniş şəkildə istifadə olunmasına ilk dəfə burada rast gəlinib.